

ВЕК СРПСКЕ ГОЛГОТЕ (1915–2015)

I–III

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У ПРИШТИНИ

ВЕК СРПСКЕ ГОЛГОТЕ (1915–2015)

I–III

Књига I Историја

Косовска Митровица
2016.

ВЕК СРПСКЕ ГОЛГОТЕ (1915–2015) I–III
(тематски зборник међународног значаја)

СТОЛЕТИЕ СЕРБСКОЙ ГОЛГОФЫ (1915–2015) I–III
(тематический сборник международного значения)

A CENTURY OF SERBIAN GOLGOTHA (1915–2015) I–III
(thematic collection of papers of international significance)

Издавач

Филозофски факултет Универзитета у Приштини,
Косовска Митровица

За издавача

Проф. др Бранко Јовановић, декан

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Бранко Јовановић

Главни уредник међународног тематског зборника

ВЕК СРПСКЕ ГОЛГОТЕ (1915–2015) I–III

Проф. др Урош Шуваковић

Уредио и приредио књигу I Историја

Доц. др Далибор Елезовић

Рецензенти

Проф. др Аншаков Јуриј Петровић, Институт за руску историју

Руске академије наука, Поволшки огранак, Самара, Русија

Проф. др Кокебаева Гулжаухар Какеновна, Казахстански национални
универзитет Ал-Фараби, Алма Ата, Казахстан

Академик проф. др Момчило Зечевић, ЦАНУ, Подгорица, Црна Гора

Лектура и коректура

Оливера Шолаја (српски језик)

Сузана Стојковић (руски језик)

Асист. Никола Данчетовић (енглески језик)

Техничка припрема и штампа

„Мак-ди” d.o.o., Краљево

Тираж 300 примерака

ISBN 978-86-6349-065-9

ISBN 978-86-6349-068-0 (за издавачку целину)

Насиљавно-научно веће Филозофској факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици својом Одлуком др. 2553 од 20. септембра 2016. године прихватило је позитивне рецензије овој тематској зборника међународног значаја.

Овај зборник је резултат рада на научноистраживачком пројекту ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција” који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

<i>НАПОМЕНЕ ЧИТАОЦУ ГЛАВНОГ УРЕДНИКА ЗБОРНИКА</i>	XI
<i>ПРЕДГОВОР УРЕДНИКА КЊИГЕ I</i>	XV
Јован Ј. Алексић КОСОВСКА МИТРОВИЦА НОВЕМБРА 1915. ГОДИНЕ	1
Стефан И. Анчев КОСОВО И МЕТОХИЈА У СРПСКОЈ ПОЛИТИЦИ УОЧИ И ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	23
Марко П. Атлагић, Миленко Ђ. Мацура ВЕЛИКИ РАТ (1914–1918) КАО ГЛОБАЛНО ПИТАЊЕ	35
Младен Ј. Бајагић, Ивана С. Крстић Мистрицеловић АУСТРОУГАРИ У ОСВОЈЕНОЈ СРБИЈИ – РАЈСОВ ДОПРИНОС ИДЕНТИФИКАЦИЈИ КРИВАЦА ЗА РАТ	43
Иван М. Башчаревић КОСОВО И МЕТОХИЈА У РАТНИМ УСПОМЕНАМА ОГИСТА БОПА	63
Славиша И. Бишевац КОСОВСКА МИТРОВИЦА У ВЕЛИКОМ РАТУ	77
Душан М. Бојковић, Момир Ј. Нинковић „РАТНА ЕПОПЕЈА КАКВЕ НИЈЕ БИЛО У ИСТОРИЈИ РАТОВА”. МИЛУТИН ВЕЛИМИРОВИЋ О ПОВЛАЧЕЊУ ПРЕКО АЛБАНИЈЕ 1915–1916.	99
Владан Р. Виријевић ПРИЗРЕН У ДАНИМА ОДСТУПАЊА СРПСКЕ ВОЈСКЕ У ЈЕСЕН 1915. ГОДИНЕ	129
Јрослав Вишняков Валерианович «СЕРБСКАЯ ГОЛГОФА» В ДОНЕСЕНИЯХ РУССКИХ ВОЕННОГО И ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО АГЕНТОВ	149

Радослав Ђ. Гађиновић

НАУКА ЗАПАДНИХ СИЛА У СЛУЖБИ ПОЛИТИКЕ НАСИЉА
НАД СРБИМА НАКОН ВЕРСАЈСКОГ МИРОВОГ СПОРАЗУМА171

Адријана Т. Грмуша, Слађана З. Младеновић

ПОЛОЖАЈ И ДЕЛОВАЊЕ СРПСКОГ ДРУШТВА ЦРВЕНОГ КРСТА
ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ СРБИЈЕ 1915–1918. ГОДИНЕ197

Милан Н. Гулић

ДАЛМАТИНСКА ЈАВНОСТ И СЛОМ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ215

Здравко М. Делетић

ПЛАНОВИ И АКЦИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ
ПРЕМА СЕВЕРНОЈ АЛБАНИЈИ 1914–1918.237

Зоран М. Јовановић

ТРАГОМ МАЛО ЗНАНОГ ТЕКСТА АРЧИБАЛДА РАЈСА
ПОВОДОМ ОТКРИВАЊА ПРВОГ СПОМЕН-ОБЕЛЕЖЈА
СРПСКИМ ВОЈНИЦИМА СТРАДАЛИМ У РАТОВИМА 1912–1918.
У СИРОГОЈНУ 1922. ГОДИНЕ255

Кострикова Елена Гавриловна

ПЛАНУ РУССКОГО ВОЕННОГО КОМАНДОВАНИЯ ПО СПАСЕНИЈУ
СЕРБИИ ОСЕНЬЮ 1915 Г. ПО МАТЕРИАЛАМ РГВИА271

Костриков Сергей Петрович

ОТКЛИКИ В РОССИИ НА ТРАГЕДИЈУ СЕРБСКОЙ АРМИИ
(ПО МАТЕРИАЛАМ РУССКОЙ ПРЕССЫ)291

Саша С. Марковић

ЈАША ТОМИЋ И „АЛБАНСКО ПИТАЊЕ”307

Александар П. Растовић, Стефан З. Стаменковић

РАТНИ ДНЕВНИК НИНКА ПЕТРОВИЋА О ПРИЛИКАМА
НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ КРАЈЕМ 1915. ГОДИНЕ325

Божица Ж. Славковић

ПРИЗРЕН У ЈЕСЕН 1915. ГОДИНЕ – ПОЧЕТАК АЛБАНСКЕ ГОЛГОТЕ339

Александар Д. Стаматовић

ПРОЛАЗАК СРПСКЕ ВОЈСКЕ ПРЕКО ЦРНЕ ГОРЕ КРАЈЕМ 1915. ГОДИНЕ
(ПРЕМА ЦРНОГОРСКИМ ИЗВОРИМА)365

Саша Д. Станојевић КОСОВСКА МИТРОВИЦА У ДАНИМА ПОВЛАЧЕЊА, НОВЕМБРА 1915. ГОДИНЕ	383
Биљана Љ. Стојић ГЕНЕРАЛ ПИЈАРОН ДЕ МОНДЕЗИР И СРПСКА ГОЛГОТА	405
Данијела Т. Тешић Радовановић, Бранка М. Гугољ СПОМЕН-ОБЕЛЕЖЈА КАО КОЛЕКТИВНЕ МЕМОРИЈЕ СРПСКИХ РАТНИКА СТРАДАЛИХ У РАТУ 1914–1918. ГОДИНЕ	427
Дејан М. Тубић ТЕМАТСКЕ И ЕСТЕТСКО-СТИЛСКЕ ОСОБЕНОСТИ СРПСКОГ „РАТНОГ СЛИКАРСТВА” ОД 1912. ДО 1918.	437
Јована Д. Шалић, Милун С. Стијовић РЕГРУТАЦИЈА АЛБАНАЦА У СРПСКУ ВОЈСКУ 1915. ГОДИНЕ: УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ	455
Раденко Љ. Шћекић ВИЈЕК ГЕОПОЛИТИЧКЕ ГОЛГОТЕ (1915–2015)	471
Војсех S. Šceranski ПОВЛАЧЕЊЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ ПРЕКО АЛБАНИЈЕ 1915/1916. ГОДИНЕ PRIMERI SEĆANJA U SRPSKOM KOLEKTIVNOM ПAMЃENJU	489

CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

NOTES FOR THE READER BY EDITOR-IN-CHIEF XIII

PREFACE OF THE FIRST BOOK BY EDITOR XVIII

Jovan J. Aleksić

KOSOVSKA MITROVICA IN NOVEMBER 2015 1

Stefan I. Ančev

KOSOVO IN SERBIAN POLICY BEFORE AND DURING THE WWI 23

Marko P. Atlagić, Milenko Đ. Macura

WORLD WAR (1914–1918) AS A GLOBAL ISSUE 35

Mladen J. Bajagić, Ivana S. Krstić Mistridželović

THE AUSTRO-HUNGARIANS IN CONQUERED SERBIA

– REISS CONTRIBUTION TO THE IDENTIFICATION

OF CULPRITS FOR THE WAR 43

Ivan M. Bašćarević

KOSOVO AND МЕТОНИЈА DURING THE WAR MEMORIES AUGUSTE BOPPE ... 63

Slaviša I. Biševac

KOSOVSKA MITROVICA IN THE GREAT WAR 77

Dušan M. Vojković, Momir J. Ninković

«ВОЕННАЯ ЭПОПЕЯ, КАКОЙ НЕ БЫЛО В ИСТОРИИ ВОЙН».

МИЛУТИН ВЕЛИМОРИВИЧ ОБ ОТСТУПЛЕНИИ

ЧЕРЕЗ АЛБАНИЮ В 1915-1916 ГГ. 99

Vladan V. Virijević

PRIZREN IN THE DAYS OF THE RETREAT OF SERBIAN ARMY

IN THE AUTUMN OF 1915 129

Ярослав Вишняков Валерианович

«СЕРБСКАЯ ГОЛГОФА» В ДОНЕСЕНИЯХ РУССКИХ ВОЕННОГО

И ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО АГЕНТОВ 149

Radoslav Đ. Gaćinović THE ROLE OF SCIENCE IN WESTERN POWERS' POLITICS OF VIOLENCE OVER SERBS FOLLOWING THE TREATY OF VERSAILLES	171
Adrijana T. Grmuša, Slađana Z. Mladenović STATUS AND FUNCTIONING OF THE SERBIAN RED CROSS SOCIETY DURING THE OCCUPATION OF SERBIA 1915-1918	197
Milan N. Gulić DALMATIAN PUBLIC AND FALL OF KINGDOM OF SERBIA	215
Zdravko M. Deletić PLANS AND ACTIONS OF MONTENEGRO BY NORTHERN ALBANIA 1914-1918.	237
Zoran M. Jovanović FOLLOWING A LITTLE-KNOWN TEXT BY ARCHIBALD REISS ON THE UNVEILING OF THE FIRST MEMORIAL DEDICATED TO SERBIAN SOLDIERS KILLED IN THE WARS OF 1912-1918 IN SIROGOJNO IN 1922	255
Кострикова Елена Гавриловна ПЛАНЫ РУССКОГО ВОЕННОГО КОМАНДОВАНИЯ ПО СПАСЕНИЮ СЕРБИИ ОСЕНЬЮ 1915 Г. ПО МАТЕРИАЛАМ РГВИА	271
Костриков Сергей Петрович ОТКЛИКИ В РОССИИ НА ТРАГЕДИЮ СЕРБСКОЙ АРМИИ (ПО МАТЕРИАЛАМ РУССКОЙ ПРЕССЫ)	291
Saša S. Marković JASA TOMIC AND „ALBANIAN QUESTION“	307
Aleksandar P. Rastović, Stefan Z. Stamenković NINKO PETROVIC'S WAR DIARY ON THE SITUATION IN KOSOVO AT THE END OF 1915.	325
Božica Ž. Slavković PRIZREN IN THE FALL OF 1915 – THE BEGINNING OF THE ALBANIAN GOLGOTHA	339
Aleksandar D. Stamatović PASSING OF SERBIAN ARMY THROUGH MONTENEGRO AT THE END OF 1915. ACCORDING TO MONTENEGRIN SOURCES	365

Saša D. Stanojević KOSOVSKA MITROVICA IN THE DAYS OF RETREAT IN NOVEMBER 1915	383
Biljana Lj. Stojić GENERAL PIARRON DE MONDÉSIR AND SERBIAN GOLGOTHA	405
Danijela T. Tešić Radovanović, Branka M. Gugolj MEMORIALS AS COLLECTIVE COMMEMORATION OF SERBIAN SOLDIERS FALLEN IN THE 1914–1918 WAR	427
Dejan M. Tubić THEMATICALLY, AESTHETIC AND STYLISTIC PECULIARITIES OF SERBIAN “WAR PAINTING” FROM 1912–1918.	437
Jovana D. Šaljić, Milun S. Stijović CONSCRIPTION OF THE ALBANIANS IN THE SERBIAN ARMY IN 1915: CAUSES AND CONSEQUENCES	455
Radenko Lj. Šćekić CENTURY OF GEOPOLITICAL SUFFERING (1915–2015)	471
Wojciech Szczepański THE RETREAT OF SERB ACROSS ALBANIA IN LAT 1915/1916 THE EXAMPLES OF THE PRESENCE IN THE SERBIAN COLLECTIVE MEMORY	489

ДР БИЉАНА Љ. СТОЈИЋ,¹ ИСТРАЖИВАЧ-САРАДНИК
ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

ГЕНЕРАЛ ПИЈАРОН ДЕ МОНДЕЗИР И СРПСКА ГОЛГОТА

АПСТРАКТ: У време балканских ратова Француска је пут Балкана упутила неколико војних мисија чији је задатак био да прикупљају информације о ратним операцијама, артиљеријском наоружању зараћених држава, ратној стратегији итд. Међу многобројним официрима који су били послати на Балкан био је и тада пуковник Пијарон де Мондезир. Познавање Балкана и претходна сарадња са српском војском пресудили су да француски Генералштаб децембра 1915. године изабере управо генерала Мондезира за вођу спасилачке мисије при српској војсци. Генерал Мондезир је провео четири месеца са српском војском, од децембра 1915. до априла 1916, сведочећи свим недаћама које су је снашле након повлачења из Србије. Његова мисија је имала за циљ да организује превоз српске војске и цивила на сигурно место и да, након опоравка, помогне у њеној реорганизацији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Пијарон де Мондезир, Француска, Србија, Албанија, Крф, српска војска, војна мисија.

1 biljana.stojic@iib.ac.rs

Трећи напад Аустроугарске на Србију почео је 6. октобра садејством аустроугарске и немачке војске под заједничком командом немачког фелдмаршала Аугуста фон Макензена. Удруженом аустро-немачком нападу се 14. октобра придружила и Бугарска, ударајући на Србију са истока [Deugas, F-J. (1932), стр. 44–47]. Иако је Србија апеловала на помоћ савезника почетком септембра, када се сазнало да је Бугарска потписала војну конвенцију са немачком и аустроугарском Врховном командом, савезници су споро реаговали [Недић, Милан Ђ. (1932). 4–5]. До лета 1915. године Дарданелско-галипољска операција претрпела је коначни крах, што је подстакло владе Француске и Велике Британије да се после годину дана врате идеји да на Балкан искрцају део својих трупа. Начелник француске Врховне команде, генерал Жозеф Жофр, и даље је био највећи противник слања француских војника на Балкан, али је пристао да се у Солун, ради подршке Србима, пошаље 150.000 француских и британских војника, који би били узети из дарданелских експедиционих корпуса. На тај начин би се, сматрао је Жофр, убрзало слање трупа из Француске и омогућио добар изговор за евакуацију Галипољског полуострва због новог маневра, а не због пораза, што је био стварни разлог [Žofr, Ž. (1956). 420].

Француска влада је 28. септембра донела одлуку да се образује Источна армија, а искрцавање војника је отпочело 5. октобра [*Зайисници седница Министарској савеша 1915–1918* (1976). 150–151]. Француска 156. дивизија под командом генерала Мориса Бајуа и британска 10. дивизија под командом генерала Брајана Махона прве су се искрцале у солунску луку. Након њих уследило је искрцавање француске 57. дивизије под командом генерала Леблоа, као и 122. дивизије под командом генерала Лардмела. Заједно са генералом Леблоом и његовом дивизијом у Солун је 12. октобра стигао и генерал Морис Сарај, који је одређен за главнокомандујућег савезничким трупама у Солуну. До 28. новембра, када је искрцавање окончано, Француска је у Солун пребацила укупно 65.000, а Велика Британија 85.000 војника [Larcher, M. (1929). 80; Žofr, Ž. (1956). 420].

Пошто је искрцавање текло споро генерал Сарај је намеравао да сачека окончање транспорта пре него што крене у прављење плана и спровођење било каквих операција. Међутим, улазак Бугарске утицао је на погоршање ситуације и приморао га да одмах крене у акцију. Прве процене генерала Сараја биле су да ће за пробој према Софији, под претпоставком да ће српска војска држати линију Пирот–Скопље–Велес, бити потребна три француска корпуса и око 30.000 Британаца. Главна мањкавост овог

плана, према мишљењу генерала Жофра, била је та што је Сарај саставио теоријски план, а није водио рачуна о стварној ситуацији на терену. Сарај је план саставио према претпоставци да ће Грчка ући у рат по основи савезничког уговора који је склопила са Србијом 1913. године, што се није догодило. Занемарио је исцрпљеност српске и висок морал бугарске војске која је силовито напредовала и већ 22. октобра стигла до Скопља и Велеса, чиме је пресекла везу између савезничке и српске војске и пре него је била успостављена [Žofr, Ž. (1956). 420]. Пошто није располагао са довољно снага, генерал Сарај је 19. октобра одлучио да, зарад маневра и психолошког ефекта, пребаци два батаљона војника железницом до Криволака. Надао се да ће овим маневром заплашити Бугаре и зауставити их у даљем напредовању. Пошто се то није десило, Сарај је 3. новембра послао 156. француску дивизију да дејствује у правцу Струмице, међутим, после осмодневне борбе, француска Врховна команда је донела одлуку да експедиционе трупе не напредују даље због опасног развоја ситуације код Срба и непријатељског држања Грчке. Уместо одлучујуће офанзиве, генерал Сарај је 11. новембра наредио војсци да се повуче у Солун. Овом одлуком савезници су препустили српску војску на милост и немилост непријатељима који су је све јаче притискали са три стране. Неодлучном акцијом, солунски експедициони корпус не само да није помогао Србији већ је додатно отежао њен положај, будући да је, очекујући енергичнију офанзиву савезника Бугарска послала у Македонију додатне трупе [Опачић, П. (2009). 144–145; Митровић, А. (2014). 201]. У безизлазној ситуацији српске трупе су 16. новембра начиниле последњи покушај успостављања везе са савезницима, али је након четвородневне битке код Качаника, у покушају да овлада Скопљем, српска војска била одбачена, након чега се повукла на простор Косова и Метохије. У Призрену је 24. новембра на састанку владе и Врховне команде донета одлука да се изврши повлачење војске преко Албаније и Црне Горе ка јадранској обали према Драчу и Скадру, где су савезници обећали послати помоћ. Било је то последње наређење Врховне команде на тлу Србије. Повлачење војске започето је сутрадан, а окончано 15. јануара 1916. године [Живановић М. (1963–1965). 240].

Одлуком да се не покори пред далеко бројнијим непријатељом већ да се, заједно са свим органима власти и војском коју је пратио велики број цивила, повуче на неутралну територију, где ће се, уз помоћ савезника реорганизовати и припремити за контраофанзиву, Србија је задобила поштовање свих савезничких држава, али је истовремено претрпела страдање незабележено у модерној историји једног народа.

На заједничкој конференцији Француске, Велике Британије и Италије одржаној у Шантијиу крајем новембра, генерал Жофр је признао да су савезници најодговорнији за пропаст Србије јер јој нису на време послали помоћ [Опачић, П. (2009). 154]. Због осећаја кривице обећали су помоћ у прихвату српских војника као и да ће обезбедити њихово снабдевање и здравствену негу у Албанији. За ту сврху формиране су три мисије: Француска мисија у Бриндизију, Британска јадранска мисија и Римска савезничка мисија [Visković, В. (1979). 403–413].

Одмах након конференције у Шантии почело је интензивно прикупљање помоћи која се слала у Италију. Помоћ се прикупљала под надзором Римске савезничке комисије и француске амбасаде у Риму. Главни координатор за читаву акцију снабдевања био је италијански адмирал Пинопини који је командовао италијанском морнарицом и уједно био на челу Римске савезничке комисије. Осим њега, значајну улогу одиграли су француски амбасадор Камииј Барер и војни аташе пуковник Франсоа, који су се старали о пребацивању помоћи до Бриндизија. Помоћ је у Бриндизију преузимала Француска мисија под командом мајора Жо де Стала која је вршила њену регистрацију. Транспорт помоћи од Бриндизија до албанских лука био је поверен италијанској морнарици. Након допреме материјала у албанске луке бригу је преузимала Британска јадранска мисија коју је предводио генерал Френк Тејлор. Ова мисија се бринула око даљег транспорта материјала до јединица којима је помоћ била намењена [Вујовић Д. (1986). 177–205].

Осим ове три, Француска је, као најзаинтересованија за судбину Србије, одлучила да почетком децембра организује још једну, специјалну мисију која ће бити послата у табор српске војске. За вођу мисије изабран је генерал Пијарон де Мондезир.² Његов задатак је био да орга-

2 У тренутку када је позван да преузме вођство над мисијом при српској војсци генерал Мондезир је командовао 52. пешадијском дивизијом стационараном код Ремса. Био је искусан војник са завидном војничком репутацијом. Родио се 1857. године у Русији, у граду Гатчина јужно од Санкт-Петербурга, јер је његов отац у то време био ангажован као инжењер на изградњи железничке пруге Санкт-Петербург–Варшава. Године 1876. уписао се на престижну Политехничку школу (École polytechnique) коју је свршио 1878. године у чину потпоручника из рода инжењерије. Септембра 1880. године именован је за поручника инжењерије. Наредне три деценије Мондезир је за француску војску обавио десетине специјалних и тајних мисија широм света које су му донеле велико поштовање у војним и цивилним круговима Француске. Био је у мисијама у Уругвају, Мадагаскару, два пута у Италији и једном на Балкану. Мисија на Балкану, коју је на сопствени захтев спровео у пролеће 1913. године, несумњиво је пресудно утицала да француска Врховна команда управо Мондезиру повери овај важан задатак. Познавао је географију и политичке прилике и, још важније, све српске војне и политичке званичнике, укључујући регента Александра. Српски војници су били импресионирани његовим знањем. У операцијама

низује прихват српске и црногорске војске у Албанији и, у зависности од општег психо-физичког стања, да свој суд о даљим мерама за њену војну употребу. Исти задатак за црногорску војску поверен је војном аташеу пуковнику Пјеру-Виктору Фурнијеу [Вујовић Д. (1986). 177–205; Ракочевећ, Н. (1997). 184–185]. Међутим, услед тежине ситуације, ова мисија је врло брзо из посматрачке прерасла у спасилачку мисију за српску војску. Њена овлашћења су се врло брзо проширила, па је она, сходно добијеној ингеренцији, надмашила надлежност остале три савезничке мисије. Такву улогу и значај понајвише је договала вођи мисије.

Успешна мисија из балканских ратова утицала је да Мондезир без много премишљања прихвати нови задатак, који му је Министарство рата доделило 6. децембра 1915. године.³ Војни аташе Фурније је 11. децембра обавестио регента Александра и чланове српске владе да је Француска оформила специјалну мисију, на челу са генералом Мондезиром, са задатком да помогне српској војсци у њеној реорганизацији [*Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрватиа и Словенаца. 1915. година* (ВРС), XIII (1927). 290–291]. Детаљније информације о мисији генерала Мондезира доставио је српски војни изасланик у Паризу, који је нагласио да је вођа мисије познат у Србији из времена српско-бугарског рата и да је радио као „професор фортификације” на вишој ратној школи у Паризу. Пре наименовања за ову мисију генерал је нудио да помогне српској војсци у утврђивању северног фронта Србије. Аташе је посебно истакао да је мисија добила велика овлашћења и да српска Врховна команда мора ту чињеницу имати на уму „јер само ће се оно Српској војсци дати, што мисија предложи” [ВРС, XIII (1927). 353].

Једини услов који је Мондезир поставио, прихватајући дужност, био је да сам одабере неколико чланова мисије, што му је и допуштено. Затражио је да га у мисији прати коњички капетан Обињи његов лични ордонанс и колега из 52. пешадијске дивизије, као и пешадијски потпуковник Рипер Д’Алозије који га је пратио на првој мисији 1913. године. Осим њих у састав мисије ушли су инжењерски пуковник Души, пешадијски

код Једрена користили су његову књигу о фортификацији и опсадном ратовању. Позитивне утиске и корисно ратно искуство које је стекао на Балкану Мондезир је преточио у књигу под називом: *Souvenirs et pages de route. France, Algérie, Corse, Madagascar, Uruguay, Balkans (1876-1914)* коју је објавио много касније, али коју је писао на основу својих дневничких белешака, па временска дистанца није утицала на њену веродостојност [Mondésir, P. 1930. 2–3, 8, 303, 304–305].

3 Архив Србије (АС), стране серије – Француско посланство у Београду (S/F), ролна бр. 5/V, № 142, Le Ministre de la Guerre à M. le Ministre des Affaires Etrangères, Paris, le 8 décembre 1915.

потпуковник Коларде, артиљеријски потпуковник Брусо, командант из рода артиљерије Кудан, поднадзорник 2. класе Елио, резервни потпоручник из рода артиљерије Лебук, који је био и делегат града Париза, резервни потпоручник из рода инжењерије Баржо, који је био задужен за одржавање телеграфа, потпоручник из рода територијалне пешадије Грандидије, шест секретара, један топографски тумач и 10 ордонанса.⁴ Након формирања мисије министар рата Жозеф Галијани и начелник Генералштаба Жофр упознали су чланове са циљевима мисије. У првом реду мисији је дат задатак да испита број, морал и наоружање српске и црногорске војске, да испита услове и најподесније начине под којима се може извршити реорганизација и да, сходно проценама, предложи најнеопходније мере [D'Alauzier R. (1923). 25]. Уз све то, генерал Жофр је дао Мондезиру специјални задатак да спаси и војно оспособи најмање 50.000 бораца српске војске како би мисија била успешна [ВРС. XIII (1927). 404].

Пошто су окончане све припреме, мисија је кренула ка Италији подељена у три групе. Прва група, коју је предводио пуковник Души, стигла је у Бриндизи 12. децембра. Друга група је стигла сутрадан, док је генерал Мондезир стигао 14. децембра.⁵ Мисија је одабрала Бриндизи као почетну тачку из неколико разлога. Читаво албанско приморје се од лета 1915. године налазило под контролом италијанских карабињера, због чега је формална сагласност Италије била неопходна, што је председник владе Аристид Бријан нагласио Мондезиру пре пута. Други, због тренутних околности битнији разлог, биле су непоуздане телеграфске везе у Албанији. Наиме, још пре поласка на пут Галијани је скренуо пажњу Мондезиру да је комуникација са војним аташеом Фурнијеом и послаником Бопом отежана, постојећа бежична веза непоуздана, а непријатељски расположено арбанашко становништво редовно је пресецало телеграфску везу која је ишла преко Драча [Мондезир, П. (1936). 19].

Сусрети са Сиднијем Сонином и другим италијанским званичницима, у периоду од 15. до 17. децембра, били су договорени уз посредовање француског амбасадора у Риму Барера [D'Alauzier R. (1923). 33]. Сусрети са италијанским властима нису оставили позитиван утисак на Мондезира. Тако је у свом првом извештају, који је 21. децембра послао у Париз, написао из Бриндизија „да Италијани сматрају да су Срби мање-више

4 AC, S/F, полна бр. 5/V, № 142, Le Ministre de la Guerre à M. le Ministre des Affaires Etrangères, Paris, le 8 décembre 1915.

5 AC, S/F, полна бр. 5/V, № 172, Le Ministre de la Guerre à M. le Ministre des Affaires Etrangères, Paris, le 11 décembre 1915.

пропали”. На основу тога Мондезир је закључио да је ситуација озбиљнија него што је очекивао, а посебно је био забринут због држања Италијана који су му отворено рекли да Срби не смеју прећи Шкумбу, већ да их треба сконцентрисати у област Тирана–Елбасан и да ту требају сами да организују заштиту од бугарске војске [Живановић М. (1963–1965). 275; D’Alauzier R. (1923). 38].

Док је Мондезир обављао званичне посете по Италији, послао је чланове мисије у Валону и Драч да извиде ситуацију. Они су делили његов утисак да ће Италијани бити подједнако озбиљан проблем колико и стање српске војске. Без устручавања, италијански војници су члановима Мондезирове мисије говорили да је њихова мисија бескорисна јер је српска војска „леш, а леш се не може оживети” [D’Alauzier R. (1923). 33]. На неискреност Италијана указивали су руски званичници који су пратили српску војску на повлачењу, пре свега војни аташе Артамонов [Поповић, Н. Б. (1994). 126]. Такође, Италијани су страховали од зараза у српској војсци и њима су се изговарали за неажурно дотурање хране. Ове наводе потврдио је и извештај потпоручника Брусоа од 20. децембра. Брусо је скренуо пажњу да, осим италијанске, у Албанији не постоји никаква стварна власт нити државна организација. Албанско муслиманско становништво показивало је значајно непријатељство према Србима, док су католичка племена и даље врло одана Аустроугарској. Срби су, у мањим и већим групама, пристизали до Драча и других лука, гладни и исцрпљени, али „ни такви не изазивају ни најмање сажаљење албанског становништва, које је неосетљиво чак и према дечацима од 17 година који од глади и зиме умиру дуж пута”, писао је Брусо, и подвукао да оно што се тренутно догађа у Албанији је „највећи злочин у модерној историји”.⁶

Мондезир је први пут прешао у Албанију 22. децембра. Дошао је са намером да се сретне са српским краљем Петром који је тада боравио у Валони и да му преда акредитиве своје мисије, својеручно писмо председника Француске Ремона Поенкареа као и ратни крст којим га је председник одликовао. Међутим, мајор Сиђилијани, који је од стране управитеља Валоне, генерала Емилија Бертотија, био послат да сачека Мондезира у валонској луци, саопштио му је да је краљ болестан и да никог не прима у аудијенцију. Одбио је да прими пуковника Душија, због чега је мајор Сиђилијани уверавао Мондезира да ни он неће боље

6 AC, S/F, полна бр. 5/VI, № 96-97, Rapport du Lieutenant-Colonel Broussaud, Durazzo, le 20 décembre 1915.

проћи. Краљ је био смештен у запуштеном *Hôtel de l'Albania*, прихватио је да прими генерала Мондезира, али под условом да не разговарају о политици, јер је краљ, како је краљев лични лекар др Симоновић рекао Мондезиру, „овде само генерал Топола” [Мондезир П. (1936). 14]. Мондезир је у свом дневнику записао да је српског краља затекао у тешком душевном стању. Краљ је био дирнут пажњом коју му је указао Поенкаре својим писмом, али и дубоко ожалостњен стањем своје војске и народа. Озлојеђено је рекао Мондезиру да је генерал Бертоти тражио од регента Александра писмено изјашњење да Србија никада неће тражити територију на којој се српска војска буде окупила у Албанији. За себе је рекао да је заробљеник, изопштен из свих дешавања, али је ипак највише био забринут због стања војске и народа. Са великом сетом рекао је Мондезиру да „ако још постоји Србија, бојим се да више неће бити Срба” [Мондезир П. (1936). 15–16]. Овај сусрет оставио је дубок утисак на Мондезира који је по повратку у Бриндизи тражио од италијанских власти да краљу Петру допусте одлазак на лечење у Француску или другде. Краљ је 25. децембра превезен до Бриндизија, а одатле на Малту. Међутим, на сопствени захтев је у јануару дошао у Солун, намеран да тамо сачека искрцавање српске војске, али је након Пашићевог инсистирања напустио Солун и преместио се у Халкиду [Живојиновић Д. (1994). 168].⁷

Током кратког боравка у Валони Мондезир се сусрео и са генералом Бертотијем, а разговор са њим једнако га је забринуо као и разговори које је водио у Риму. У извештају генералу Жофру Мондезир је са убеђењем писао да „Италијани прижељкују крај Србима, можда не пропаст читавог народа али сигурно прижељкују потпуну пропаст српској војсци”. Још је додао да Италијани бораве у Албанији искључиво зато да би заштитили сопствене интересе, а не да би помогли Србима који су у заиста жалосном стању и чекају да буду спасени. Пошто није било времена за губљење, Мондезир је Жо де Сталу издао наређење да почне са набавком шатора и друге опреме која ће бити неопходна у подизању кампова.⁸ Истовремено је од Жофра и француске Врховне команде тражио да заједно са савезницима одреде место где ће српска војска бити евакуисана. Лично је сматрао да би Крф био сигуран азил за српску војску.⁹

7 AC, S/F, полна бр. 5/VI, № 18, Télégramme, Rome, le 25 décembre 1915; полна бр. 5/VII, № 52, Télégramme, Podgoritza, le 4 janvier 1915.

8 AC, S/F, полна бр. 5/VI, № /, Compte-rendu du Gen. De Mondesir de la situation de la Mission à la date du 24 décembre 1915, Brindisi, le 24 décembre 1915.

9 Ово питање је крајем децембра покренуо пуковник Фурније. Он је извештавао да је српска војска у расулу, без хране и муниције и притом докле год је у Албанији у опасности је

Након што је Мондезир указао на све проблеме које може донетиостанак српске војске у Албанији, генерал Жофр и француска Врховна команда су идеју о пребацивању војске на Крф узели у озбиљно разматрање. Одлука да Крф буде главна база за опоравак и реорганизацију српске војске донета је неколико дана касније. Острво је већ 10. јануара окупирано од стране француског 6. шасерског батаљона и отпочеле су припреме за прихват српских трупа [ВРС. XV (1928). 1]. Пре евакуације било је потребно да се утврди бројно стање војника и цивила који су свакодневно пристизали до Медове и других албанских лука. Српска Врховна команда је члановима Мондезирове мисије доставила податке да је бројно стање српске армије у Албанији крајем децембра износило 145.000 људи, 34.000 коња и 10 волова [ВРС. XV (1928). 2]. Такође, српска Врховна команда је обавестила савезнике да је усвојила план евакуације, према коме ће у луци Медова окупити 89.000 најисцрпљенијих војника, неспособних за даљи напор, док ће остали, њих 51.000, бити послати у Драч [ВРС. XIII (1927). 415].

Сходно овој одлуци, Фурније је затражио од Мондезира да упути чланове своје мисије у Драч и Медову, да тамо организују састављање спискова, распоред трупа по дивизијама, одреде приоритете при укрцавању итд. Мондезир је у сарадњи са Министарством рата и пре него што је примио Фурнијеов телеграм договорио да се из Француске пошаље још једна специјализована мисија која ће помоћи у процесу евакуације и након тога у реорганизацији српских трупа. Да би се избегли могући неспоразуми, Министарство је обавестило Мондезира да у процес реорганизације треба укључити и „добре италијанске официре”, стога је мисија прво упућена у Рим да тамо регулише детаље око надлежности. Мисија је из Француске кренула 30. децембра, а њен долазак у Албанију се очекивао у првим данима јануара 1916. године.¹⁰

Међутим, пре саме евакуације поставило се питање где да се нађу бродови који ће транспортовати српске трупе до Крфа, Бизерте, Сардиније и других места означених за њихов прихват. Са циљем да обезбеди бродове Мондезир је 26. децембра отишао у Апулију, где се сусрео са

да буде заробљена од стране Бугара и Аустроугара, што би обесмислило сав мукотрпни процес повлачења. Да би се такав сценарио спречио Фурније је предлагао да се војска треба пребацивати на Сицилију, Сардинију или Северну Африку и тамо реорганизовати. Српска влада је од Француске затражила 11. децембра помоћ да се српска војска пребаци у Солун, али је Жофр овај предлог категорички одбио, уз образложење да савезници немају средстава да обезбеде транспорт [Живојиновић Д. (1994). 148].

10 AC, S/F, ролна бр. 5/VI, № 104, Note pour la direction des Affaires politiques et commerciales, Paris, le 30 décembre 1915.

војводом од Абруца, рођаком краља Виторија и заповедником италијанских поморских снага у Јадранском мору. За разлику од других италијанских званичника војвода од Абруца је оставио изузетно пријатан утисак на Мондезира. Био је љубазан и предусретљив, обећао је да ће тражити убрзање акције превоза хране, лекова и осталих намирница из Бриндизија у албанске луке. Био је предусретљив и у погледу обезбеђења бродова, али је указао да је Медова, коју је српска влада одредила као једну од две луке за укрцавање војника, због плитког газа неповољна и да је ту прилаз могућ само за мање бродове, док је прихват већих група могуће извршити у Драчу и Валони. Мондезир се сложио са војводом, изневши једино бојазан како ће изморена српска војска примити вест да је потребно да пешачи још 240 км низ албанску обалу [Мондезир П. (1936). 23–24].

Због деликатности ситуације Мондезир је донео одлуку да лично оде у Албанију и сретне се са регентом Александром, српским државним и војним врхом и да их лично упозна са планом евакуације. Знао је да ће најтеже бити уверити их да војска мора да маршира до Драча и Валоне [ВРС. XIII (1927). 412–413]. У Медову је стигао 1. јануара 1916. године и одмах се сусрео са британским адмиралом Трубрицом, коме је Врховна команда поверила контролу над пристаништем. Адмирал Трубриц је, без оклевања, потврдио Мондезирове претпоставке да преко луке у Медови неће моћи да се укрцају веће групе српских војника и избеглица [Мондезир П. (1936). 30]. Он је предлагао да се, поред Драча, за другу луку одреди Валона. Као и војвода од Абруца и адмирал Трубриц је истакао да пристаниште у Медови има плитак газ због чега лађе неће моћи да уплове у пристаниште већ се морају укотвљавати даље од обале, што би знатно одужило превоз и укрцавање људи. Притом, значајан део аустроугарске флоте налазио се у Боки Которској, и могла је стићи до Медове за око пола сата. Непријатељ је био у могућности да поставља mine у корито на које су савезнички бродови већ наилазили. Осим тога, адмирал је био категоричан да, све док се не постави довољан број топова који ће са земље гађати авионе, несметано укрцавање неће бити могуће. Он је српској влади 7. јануара упутио ноту у којој је навео све разлоге које је изнео генералу Мондезиру [ВРС. XIV (1928). 56–58].

Мондезир је 2. јануара присуствовао у Скадру седници српске владе у згради градске општине. Генерал је чланове српске владе, на челу са Пашићем, уверио да је Француска вољна да помогне и да свесрдно предузима мере да се организује транспорт српске војске на сигурно место. Без околишања пренео им је своје, као и резерве војводе Абруца и адмирала

Трубрица, о медовској луци [Мондезир П. (1936). 33]. У Скадру је Мондезир у пратњи Д'Алозијеа и Брусоеа по први пут видео размере страдања и ужаса које су Срби преживали и још преживљавали, након што су 24. новембра напустили територију своје земље. На улицама Скадра могли су се видети војници како лутају гладни, без јединица или старешина. Генералштаб и службе Врховне команде су и даље функционисале, али су њихова овлашћења и наређења била ограниченог домета, пошто је изгубљен контакт са великим бројем јединица. Упркос дезорганизацији, морал војника је и даље био на задовољавајућем нивоу. Потпуковник Д'Алозије је у свој дневник записао следеће: „Српски војници су умирали од глади на ободима албанских села, из којих се чуло кукурикање петлова, да ипак, ниједан случај крађе или освете Албанцима није био забележен.” Није било назнака побуне унутар јединица и зато је Д'Алозије сматрао да је реорганизација српске војске могућа и изводљива управо захваљујући очуваном војничком моралу [D'Alauzier R. (1923). 57–58; 83].

Са регентом Александром Мондезир се срео 8. јануара, након повратка са Цетиња где је са краљем Николом разговарао о ситуацији у Црној Гори и могућности да црногорска војска буде евакуисана заједно са српском. Мондезир је регенту предао ратни крст, какав је у Валони уручио и краљу Петру. Разговор са регентом био је тежак јер је он био непопустљив, истицао је да не може да тражи од своје исцрпљене војске да маршира још 200 км низ обалу. За разлику од пуковника Фурнијеа који није имао такта у разговорима са српским властима, Мондезиру је пошло за руком да разложним аргументима увери регента да другог решења нема. Британска јадранска мисија је успела да поправи локалне путеве, направи или ојача прелазе преко река, и тиме мало помогне у овом последњем напору [Вујовић, Д. (1994). 272]. Након консултација са Врховном командом, регент је истог дана донео одлуку у корист Мондезировог и захтева француске владе. У циљу убрзавања евакуације Мондезир је саопштио регенту да је француска влада издејствовала да се, уз помоћ француске морнарице, превезу до Валоне или директно до Крфа најизмореније трупе, где су се већ налазили француски официри који су спремали терен за подизање војничких логора [Мондезир П. (1936). 46–47]. Преостали део српске војске, који је био у стању да маршира, упућен је копном до Валоне, одакле ће их Италијани транспортовати до Крфа. На крају је истакао да је француска влада обећала да ће извршити притисак на Италију да повећа број трупа око Драча које би обезбедиле потребну заштиту док траје укрцавање српске војске [ВРС. XIV (1928). 115–116].

Током припрема за почетак евакуације искрсао је још један проблем. Српска Врховна команда је почетком јануара генералу Мондезиру упутила једну необичну молбу. Српски министар војни, Радомир Бојовић, дозволио је да један број официра поведе са собом породице које су биле у тешком физичком и материјалном стању и да оне буду смештене на месту одређеном за реорганизацију војске, уколико се са тим сагласи генерал Мондезир. Међутим, генерал Мондезир није желео да учини овај уступак јер је то било, како је навео, противно француским војним прописима. Наиме, у француској војсци „присуство цивила било је најстроже забрањено, као и њихово задржавање у француским логорима”. Мондезир је сматрао да је најбољи начин да се помогне овим лицима, који су немоћни да се сами о себи старају или немају новчаних средстава, да се састави њихов списак који ће бити послат српском посланику Миленку Веснићу у Париз. Као званичник Србије он је у могућности да преко француске владе предузме неопходне мере да се ова лица превезу у Француску и да се тамо сместе и обезбеде. Члановима своје мисије је издао наређење да, при прављењу списка, ставе напомену да ли неки официр има децу за школовање, са циљем да се тај списак пошаље за ту сврху посебно основаним школским одборима који би ову децу распоредили по француским школама и пансионима [ВРС. XIV (1928). 72–73].

Након што је решено и ово питање, отклоњене су све препреке за почетак евакуације српске војске, која је отпочела 17. јануара а окончала се крајем фебруара [D’Alauzier R. (1923). 112]. Чланови српске владе стигли су на Крф 18. јануара. Искрцавање трупа и материјала вршено је на четири места: у пристаништу града Крфа, на пристаништу Говино, осам километара од града Крфа, на острвима Лазарет и Видо. У почетку су све трупе искрцаване на Лазарету, одакле су по извршеној дезинфекцији и лекарским прегледима прераспоређивани у војне логоре [ВРС. XV (1928). 2]. Они чије психофизичко стање није пружало наду да ће се опоравити, слати су на острво Видо, које је убрзо прозвано „острвом смрти”. Болесни и изнурени војници су у почетку трпели ужасне патње, јер није било болница. Тек су крајем јануара на Виду отворене једна стална и једна пољска болница. Логори још нису били завршени, па је велики број војника био смештен на голу, влажну земљу, што је додатно погоршало и онако тешко стање војника и резултирало да је у почетку стопа смртности била изузетно висока [ВРС. XV (1928). 2; Трипковић, Ђ. (2001), 63–91; Поповић, Н. Б. (1994). 110–128; Поповић, Н. Б. (2000). 45–58; *Голоша и васкрс Србије 1915–1918.* (1986); *Кроз Албанију 1915–1916: сјомен књиџа*

(1968); Митровић, А. (2014). 207–219; Радојевић, М. и Димић, Љ. (2014). 183–192; Недок, А. (2006). 30–63; Недић, М. Ђ. (1932). 13–16].

Чланови француске мисије и остали интендантски органи стигли су на Крф 22. јануара, док је генерал Мондезир пристигао два дана касније. Сутрадан, 25. јануара, извршио је инспекцију острва Лазарет и Видо. До краја месеца је завршио обилазак логора на Ипсосу и Говину, након чега се 1. фебруара вратио назад у Бриндизи [Мондезир П. (1936). 60–62; D’Alauzier R. (1923). 96]. Призори које је видео у камповима српске војске, нарочито на острвима Видо и Лазарет, били су врло потресни, али је упркос свему Мондезир видео смисао и сврху своје мисије. Под тим утиском је 2. фебруара послао извештај генералу Жофру. Извештај је завршио речима охрабрења („сад се може веровати у успех Изасланства”) које су у Француској примљене са великим олакшањем [Мондезир П. (1936). 62]. Овим је формално окончана прва фаза Мондезирове мисије. Следила је фаза реорганизације.

Међутим, пре преласка на наредну фазу било је неопходно да се савезници договоре ко ће сносити трошкове снабдевања и реорганизације српске војске. Питање снабдевања било је једно од најтежих питања, од чијег разрешења је директно зависио опоравак српских трупа на Крфу. Ово горуће питање решено је почетком фебруара, на једној мешовитој, француско-британској конференцији, која је одржана у Паризу од 8. до 10. фебруара. Конференцији су претходили интензивни преговори на релацији Париз–Лондон, а усмени договор савезника преточен је у конвенцију која ја усвојена 10. фебруара. По конвенцији која је имала десет чланова, Француска је преузела највише задужења, па се тако обавезала да ће „ефективно управљати снабдевањем српске војске и њеном реорганизацијом”, све захтеве о снабдевању и издржавању српска влада ће посредством команданата француске мисије подносити француској влади; наоружање, муницију и сав остали материјал неопходан за реорганизацију војске испоручиваће француска влада, која се још обавезала да ће осигурати превоз и издржавање српских војника и болесника на три локације: Француска, Алжир и Тунис. О правима и обавезама Велике Британије бринула би двочлана мисија под командом команданта француске мисије. Целокупни трошкови овог подухвата били би подељени између савезника, сходно уделу сваке државе по окончању мисије. Ова конвенција је на захтев Британаца ревидирана јула 1918, а престала је да важи 30. септембра 1919. године [Вујовић Д. (1986). 177–205]. У први мах, од председника француске владе Бријана потекла је идеја да се укине Међународна римска комисија, пошто су Париз и Лондон договорили

да читаву акцију преузимају на себе. Међутим, након консултација са Британцима који су указали на чињенице да је ова комисија једина веза савезника са италијанском владом, као и то да се највећи део помоћи налази ускладиштен у италијанској луци Бриндизи, Бријан је одустао од идеје распуштања, али је склопљена конвенција прописала да се Римска комисија распусти чим престане потреба за италијанском помоћи [Вујовић Д. (1986). 177–205].

О детаљима склопљене конвенције Мондезир је обавештен током посете Риму, где је дошао да са амбасадором Барером и војним аташеом пуковником Франсоом размотри опције око реорганизације српске војске и набавке новог материјала и наоружања. У Риму се сусрео и са председником владе Бријаном, који је 8. фебруара боравио у посети Италији. У Риму је Мондезир сазнао да је конвенција његовој мисији дала још већа овлашћења захваљујући којима је постао „апсолутни господар острва”. [Мондезир П. (1936). 70, 73]. Са новим овлашћењима стигао је и нови чин, после свега девет месеци, унапређен је у чин команданта армијског корпуса [Мондезир П. (1936). 65].

Мондезир се 14. фебруара вратио из Рима на Крф где је одлучио да пренесе седиште своје мисије. Српским командантима је саопштено да је генерал канцеларију мисије сместио у градској касини и да му се ту могу обраћати по разним молбама [ВРС. XIV (1928). 330]. Одмах по доласку на Крф Мондезир је оформио комисију за одштете, у коју је осим својих и српских официра, укључио и заповедника грчког гарнизона да заступа интересе Крфљана. Пишући о проблемима са којима се ова комисија бавила Мондезир је истакао да су се српски војници углавном владали поштено и одмерено, али је ипак било мањих проблема који су захтевали његову пажњу и брза разрешења.

Први проблем којим се комисија позабавила био је начин снабдевања и дотурања хране и осталих потрепштина до острва. Током саме евакуације поклањала се пажња изградњи смештајних објеката, док је систем снабдевања остао неуређен. Највећа оскудица се осећала у огреву, али је недостајало и појединих намирница, по које су војници долазили у град. Да би спречили долажење војника и официра у вароши на Крфу и да би се војници заштитили од злоупотреба локалних трговаца, комисија је предложила да се по логорима уведу нарочите кантине, снабдевене најтраженијим производима. Цене у тим касинама биће изражене у динарима и драхмама. Проблем огрева био је сложенији од претходног, јер су српски војници у недостатку дрва користили винову лозу за ложење ватри. Да би спречила сукобе са локалним становништвом и плаћање

претеране одштете, комисија је брзо интервенисала и обезбедила редовно снабдевање дрвима [ВРС. XIV (1928). 303–306].

На Крфу се српска војска, а са њом и мисија генерала Мондезира, сучинила са озбиљнијим проблемом од чарки са локалним становништвом. Биле су то заразне болести. Почетком фебруара француска влада је била забринута због вести да се на Крфу појавила колера (у већој мери колера није забележена на Крфу већ је до епидемије дошло у Бизерти) због чега је одлучила послати једну санитарну мисију коју је предводио др Потевен, сарадник у Пастеровом институту и један од инспектора колонијалних трупа. Са њим је дошло неколико доктора и официра из администрације у здравственој служби. Како се очекивало, мисија није дијагностиковала епидемију колере. Било је изолованих случајева и то углавном код домицилног крфског становништва, што није било никакво изненађење јер се колера редовно појављивала на Крфу, углавном у пролеће. Мисија је поставила на острву бактериолошку лабораторију која је била добро опремљена и која је спровела вакцинацију не само војника већ и грчког становништва. Након месец дана, др Потевен је напустио Крф и санитарну инспекцију на острву пренео у руке др Водремеа, једног српског и једног грчког доктора [D'Alauzier R. (1923). 163–165]. Узроци смртности више су били исцрпљеност него заразне болести, па је за прва два месеца боравка српске војске на Крфу (23. јануара до 23. марта) регистровано 4.847 смртних случајева [Мондезир П. (1936). 87].

Генерал Мондезир и његово изасланство су са реорганизацијом српске војске почели почетком марта. До тада су и последње јединице српске војске биле пребачене на острво и укупно бројно стање је било 125.000 војника, од којих је 400 било болесних а 4.000 у фази опоравка [Мондезир П. (1936). 66]. Имајући на уму првобитни циљ да је потребно да се спаси најмање 50.000 бораца, јасно је да је то вишеструко премашено. Стога је Мондезир са пуним уверењем подржао став српске владе да се опорављене јединице српске војске не шаљу одмах у Солун [ВРС. XV (1928). 14]. Као и српска Врховна команда ни Мондезир није желео да се српска војска претопи у армије савезника и стави у службу њихових ратних циљева. Мондезир је сматрао да треба оспособити и направити независну српску армију која би у великим јединцима, на челу са својим командантима, наставила борбу раме уз раме са савезницима [Мондезир П. (1936). 68–69].

Генерал Жофр је 18. фебруара телеграмом обавестио Мондезира да је прихватио његов план реорганизације српске војске [Мондезир П. (1936). 69]. Према бројном стању, Мондезир је донео одлуку да се укине подела на први и други позив и да се српска војска сведе на шест дивизија,

које би ушле у састав три армије. Прву армију би чиниле Моравска и Вардарска дивизија, Другу Шумадијска и Тимочка, док би Трећа била састављена од Дунавске и Дринске дивизије. Даље би се свака дивизија делила на по две бригаде (укупно 12), што је била нова формација за српску војску. Свакој од шест дивизија би се придодео по један пук трећег позива, а краљевска гарда би, као и пре, остала под директном командом регента. Коњица би остала независна, изузимајући по један ескадрон који би био додељен свакој од шест дивизија, које би добиле и по један артиљеријски пук који би се састојао из једне групе пољских топова калибра 75 мм, две групе брдских топова типа 80 мм и једне групе од две батерије калибра 120 мм [Мондезир П. (1936). 69; ВРС. XV (1928). 1–15; Живановић М. (1963–1965). 231–307; Поповић, Н. Б. (2000). 69–83; Поповић, Н. Б. (1994). 247–260; Митровић, А. (2014). 219–229; Радојевић, М. и Димић, Љ. (2014). 206–217; Недок, А. (2006). 63–82].

Пошто је француска влада, заједно са осталим савезницима, одлучила да се опорављена и реформисана српска војска превезе у Солун, Мондезир је почетком марта тамо упутио свог ордонанса потпуковника Брусоа, инжењерског капетана Ремса и још неколико официра из мисије, са задатком да изврше инспекцију земљишта где ће бити подигнути логори и магацини. Комисија коју је формирао заповедник Источне армије Морис Сарај одредила је да се логори српске војске подигну 20 км југоисточно од града Солуна, на Халкидику [Мондезир П. (1936). 78]. Мондезирова комисија је земљиште оценила као здраво и погодно за изградњу логора, путева и моста за искрцавање персонала и наредила да се одмах отпочне са изградњом. У извештају Мондезиру потпуковник Брусо је проценио да ће за инфраструктурне радове бити потребно неколико недеља и да се са превозом српских војника у Солун може почети за око месец дана, односно почетком априла.

Транспорт српских војника је започео у складу са проценама потпуковника Брусоа 12. априла и трајао је 45 дана. Укупно је превезено 120.000 војника. Превоз је поверен бродовима француске морнарице. Био је добро испланиран и организован и ниједан брод није страдао од подводних мина или лошег времена [Мондезир П. (1936). 86]. Са транспортом српских војника до Солуна окончала се и мисија генерала Мондезира, који је 24. априла опозван од стране генерала Жофра, који му је наложио да дужност преда пуковнику Душију и врати се у Француску, где га је чекала нова мисија [Мондезир П. (1936). 87].¹¹ Пуковник Души је на челу мисије

11 Нова мисија која је чекала Мондезира, како му је то јавио Жофр, била је један од разлога да се он баш у том тренутку опозове са Балкана. У унутрашњополитичким трвењима

остао до 15. маја, а његовим одласком мисија генерала Мондезира је реконструисана у далеко бројнију мисију за одржавање везе. Као таква је потрајала до 15. августа, када је и званично била укинута. Надаље се сва комуникација одвијала директно између заповедника Источне армије и француског Генералштаба [D'Alauzier R. (1923). 233].

Значај мисије генерала Пијарона де Мондезира за српску војску и уопште за Србију је несагледив. Мисија је послата у помоћ исцрпљеној и гладној српској војсци, која се у децембру 1915. године нашла на обали Јадранског мора, не на корак од спасења, како су јој савезници обећали, већ на рубу егзистенције. Неустрашиви победници које је Мондезир видео на врхунцу војничке славе у пролеће 1913. године, две године касније на албанској обали били су њихове сенке, бледе приказе које су умирале „од болести и без болести, од туге”. Вешт и енергичан војник, какав је био Мондезир, уочио је све пропусте у систему који су створили савезници и залагањем чланова своје мисије, код којих је уживао велико поштовање, успео је да отклони те недостатке и спроведе процес евакуације и реорганизације српске војске. Уз његову помоћ та исцрпљена војска се опоравила и постала можда и најважнија карика Источне армије, која је, према мишљењу војних стручњака, одиграла пресудну улогу у поразу Централних сила у Првом светском рату. Сломивши бугарски отпор, Источна армија је убрзала пораз Централних сила на Западном фронту и скратила трајање рата, неки сматрају, за пуних годину дана [Deugas, F.-J. (1932). 9]. Ипак, ове чињенице су у послератној Европи брзо заборављене, па су, неправедно, заборављене све заслуге Источне армије која је третирана као „сиромашни рођак” силних војски које су се бориле на Западном фронту. Дајући јој у најмању руку другоразредни значај, послератна Француска није систематизовала ни објавила тачне бројке о броју погинулих и рањених током трогодишње ратне кампање на Балкану.

Мондезир је припадао табору генерала Жофра, док је генерал Сарај био његов главни противник, који је за команданта Источне армије постављен по казни. Са положаја команданта Треће француске армије генерал Сарај је смењен у јулу 1915. године због низа пропуста и пораза које је његова армија претрпела. Међутим, Сарај је имао јако упориште међу социјалистима у Народној скупштини, који су његову смену тумачили као Жофрову освету а не оправдану војну одлуку донету за добробит француске армије. Ово питање је отворило политичку кризу која је заташкана слањем Сараја за команданта Источног француског експедиционог корпуса у Дарданелима. Сукоб Жофра и Сараја није утихнуо ни у Солуну, због чега је Мондезир, као човек од поверења генерала Жофра, дочекан као непријатељ. Са Сарајем се срео само једном, почетком априла, и тај сусрет је описао као краткотрајан и врло непријатан. Нетрпељивост која је постојала између два главна човека за српску војску није остала непримећена ни од стране српских официра који су с правом страховали „да се ова два амбициозна господина не туку преко наших леђа” [Живојиновић, Д. (2008). 87-88; ВРС XV (1928). 141-142].

За разлику од Француске, Србија, односно нова држава Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, није заборавила победе Источне армије на чијим успесима је, између осталог, остварила своје ослобођење и уједињење. Исто тако није могла да заборави ни улогу генерала Пијарона де Мондезира.¹²

БИБЛИОГРАФИЈА

1. D'Alauzier, Lieutenant-Colonel Ripert (1923). *Un drame historique. La résurrection de l'armée serbe Albanie-Corfoù 1915–1916*. Paris: Payot.
2. Велики рај Срдије за ослобођење и уједињење Срба, Хрваџа и Словенаца. III фаза. Огсџујање на Јагранско љриморје (1927). XIII. Београд: Главни љенералштаб.
3. Велики рај Срдије за ослобођење и уједињење Срба, Хрваџа и Словенаца. IV фаза. Оишџе огсџујање срџске војске – љредаџивање из Алданџе на осџрво Крф (1928). XIV. Београд: Главни љенералштаб/Скерлић.
4. Велики рај Срдије за ослобођење и уједињење Срба, Хрваџа и Словенаца. Реорџанизаџија срџске војске на Крфу и љредаџивање у Солун и околину (1928). XV. Београд: Главни љенералштаб.
5. Visković, Berislav (1979). „Britanska jadranska misija”. *Pomorski zbornik* (17) 403–413.
6. Вујовић, Димо (1986). „Француско-британске конвенџије о снабдевању српске војске за вријеме Првог светског рата”. *Војно-истџоријски џласник* (2), 177–205.
7. Вујовић, Димо (1994). *Рајна сарадња Црне Горе и Француске 1914–1916*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
8. Deugas, Capitaine F.-J. (1932). *L'armée d'Orient dans la Guerre mondiale (1915–1919)*. Paris: Payot.
9. Ђурић, С. и Стевановић, В. (приређивачи). (1986). *Голоџа и васкрс Срдије 1915–1918*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, Партизанска књига.
10. Živanov, Sava (2007). *Pad Ruskog carstva I, Rusija u Prvom svetskom ratu*. Beograd: Nolit/More.

12 Мондезир се из активне војне службе повукао одмах после рата 1919. године, али је радо посеђивао српске ратне другове у Краљевини СХС, који су га увек дочекивали са почастима. Последњи пут је боравио у Србији 11. новембра 1930. године на церемонији откривања споменика захвалности Француској на Калемегдану. На пријему код краља Александра, поред Ордена белог орла првог степена и командирског крста Карађорђевог звезде (који су уручени по одласку са Крфа 24. априла 1916) додељен му је и новоустановљени Орден југословенске круне [Мондезир, П. (1936). V–VI; *Полиџика* (10. новембар 1930). „Полазак француске званичне делегације из Париза”. 3; *Полиџика* (11. новембар 1930). „Наша Голгота и племенитост наших савезника”. „Генерал Пиерон де Мондезир – шеф француске војне мисије у Арбанији”. „Срби и Французи на Крфу”. „Два писма генерала Мондезира”. 3,5,6].

11. Живановић Милан (1963–1965). „О евакуацији српске војске из Албаније”. *Историјски часопис* (XIV–XV) 231–307.
12. Живојиновић, Драгољуб, (1994). *Краљ Пејар I Карађорђевић. Живој и дело*. 3 књига. Београд: Бигз.
13. Живојиновић, Драгољуб, (2008). *Невољни рајници: велике силе и Солунски фронт (1914–1918)*. Београд: Завод за уџбенике.
14. Žofr, Žozef (1956). *Ratni memoari*. Beograd: Vojno delo.
15. *Кроз Алданију 1915–1916: сјомен књија* (1968). Београд: Просвета/Слободан Јовић.
16. Larcher, Commandant M. (1929), *La Grande guerre dans les Balkans. Direction de la guerre*. Paris: Payot.
17. Митровић, Андреј (2014). *Срдија у Првом свейском рају*. Београд: Службени гласник.
18. Mondésir, Pierron (1930). *Souvenirs et pages de route. France, Algérie, Corse, Madagascar, Uruguay, Balkans (1876–1914)*. Paris: Berger-Levrault.
19. Мондезир, генерал Пиарон (1936). *Алданска іоліоша. Усјомене и рајне слике*. [Предео са француског Љубиша Миловановић]. Београд: Просвета.
20. Недид, Милан Ђ. (1932). *Српска војска и солунска офанзива*. Београд: Напредак.
21. Недок, Александар С. (2006). *Повлачење српске војске ка алданском јриморју и њена евакуација на Крф 1915/1916*. Рад војно-санитетске службе. Београд: АМД систем.
22. Опачић, Петар (2009). *Срдија између Антанте и Централних сила 1915–1917*. Београд: МСТ Гајић.
23. Poincaré, Raymond (1930). *Au service de la France – neuf années de souvenirs. Les tranchées 1915*. VI. Paris: Librairie Plon.
24. Поповић, Никола Б. (2000). *Срби у Првом светском рату 1914–1918*. Београд/Нови Сад: библиотека Настава историје.
25. Поповић, Никола Б. (1994). *Срдија и Царска Русија*. Београд: Службени лист СРЈ.
26. Радојевић, Мира. Димић, Љубодраг (2014). *Срдија у Великом рају 1914–1918. Крајка историја*. Београд: Српска књижевна задруга.
27. Ракочевић, Новица (1997). *Црна Гора у Првом свейском рају 1914–1918*. Подгорица: ИТП Унирекс.
28. Трипковић, Боко (2001). *Српска рајна драма 1915–1918*. Београд: Институт за савремену историју/Центар за савремену историју југоисточне Европе.
29. Hart, Peter (2011). *Gallipoli*. London: Oxford University Press.
30. Храбак, Богумил и Јанковић, Драгослав, приређивачи. (1976). *Зайисници седница Министарској савеша 1915–1918*. Београд: Архив Србије/Бигз.

ШТАМПА

1. Политика (10. новембар 1930). *Полазак француске званичне делегације из Париза.*
2. Политика (11. новембар 1930). *Наша Голгоџа и њлемениџосиј наших савезника.*
3. Политика (11. новембар 1930). *Генерал Пиерон де Мондезир – Шеф француске војне мисије у Арданији.*
4. Политика (11. новембар 1930). *Срди и Французи на Крфу.*
5. Политика (11. новембар 1930). *Два њисма њенерала Мондезира.*

BILJANA STOJIC

GENERAL PIARRON DE MONDÉSIR AND SERBIAN GOLGOTHA

Summary

During the Balkan Wars, France sent to the Balkans several military missions in order to gather information about the war operations, artillery equipment of the belligerents, war strategy, etc. Among the numerous officers was Piarron de Mondésir. His experience and knowledge on the Balkans and of the Serbian army was one of the key reasons why the French Headquarters chose him in December 1915 to lead a mission of saving of the Serbian army. General Mondésir spent four months with the Serbian army, from December 1915 until April 1916, witnessing their travails in exile. Along with French and other allies officers Mondésir organized transportation of Serbian army and refugees in Corfu and elsewhere. In coordination with French Headquarters general Mondésir mission provided food and army supplies for Serbian army in exile, aiming to help in the process of the rehabilitation of Serbian soldiers and their integration into the Allied armies in Thessaloniki. After the Great War General was welcome and honored guest in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. He visited Belgrade for the last time in November 1930 when the memorial of gratitude to France was unveiled.

KEYWORDS: General Piarron de Mondésir, France, Serbia, Serbian army, military mission.